

Marcel Duchamp ve Sanat Objesi Olarak Satranç

Nazlı H. Zorkun Çağlayan*

ÖZ

Yirminci yüzyılın önemli sanatçılarından ve kavramsal sanatın öncü figürlerinden biri olan Marcel Duchamp, sanatsal anlayışında sıra dışı bir yaklaşım benimsemiştir. Duchamp'ın sanatsal anlayışı, gündelik nesnenin sanat dünyasında önemli bir rol oynayabileceği ve sanatın sınırlarını genişletebileceği fikrini öne çıkarmaktadır. Hazır nesnelere aracılığı ile yakaladığı bu dönüşüm, modern sanatın evrimine büyük etki yapmıştır. Duchamp'ın sanat eseri olabilecek nesnelere keşfetme ve sanatsal ifade araçlarını genişletme konusundaki cesareti birçok sanatçıya da ilham kaynağı olmuştur. Duchamp'ın satranca sanatsal bir ifade olarak görmesinde, Dadaizmin etkisi ve satranca olan ilgisinin rolü önemlidir. Satranç oyunu, Duchamp'ın zihninin karmaşıklığı ve sanatsal ifadesini ortaya çıkararak araç haline gelmiş ve Duchamp satranca bir tür sanatsal deneyim olarak gördükleri sanatsal pratiğiyle birleştirmiştir. Bu çalışmada, Duchamp'ın sanata bakış açısı incelenerek, bu bağlamda satranç takımının sanat objesi olarak değerlendirilmesi ile satranç takımının sanatsal dönüşümü literatür ve örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Araştırma, Duchamp'ın sanat anlayışında yer alan sıradan nesnelere, sanat nesnesine dönüşebilmesi fikrini, yine Duchamp'ın satranç oyununu sanat nesnesine dönüştürmesi üzerinden irdelemiştir.

Anahtar Kelimeler: marcel duchamp, sanat objesi, hazır nesne, satranç oyunu

* Lisansüstü araştırmacı, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü (Mezun)
nazzorkun@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7276-442X

Marcel Duchamp and Chess as an Art Object

ABSTRACT

One of the twentieth century's most important artists and one of the leading figures of conceptual art, Marcel Duchamp adopted an unconventional style in his artistic approach. Duchamp's artistic conception emphasizes the idea that daily objects can play an important role in the art world and expand the limitations of art. Duchamp's courage in discovering objects that could be works of art and expanding the means of artistic expression inspired many artists. The influence of Dadaism and his interest in chess played an important role in Duchamp's view of chess as an artistic expression. The game of chess became a tool that revealed the complexity and artistic expression of Duchamp's mind, and he combined this game with his artistic practice, seeing chess as a kind of artistic experience. In this study, Duchamp's perspective on art is examined, and in this context, the evaluation of the chess set as an art object and the artistic transformation of the chess set is tried to be explained with literature and examples. The research examined the idea that ordinary objects in Duchamp's understanding of art can be transformed into art objects through Duchamp's transformation of the chess game into an art object.

Keywords: marcel duchamp, art object, ready-made object, chess game

Extended Abstract

French-American artist Marcel Duchamp, with his extraordinary personality and views, was instrumental in laying the foundations of many extreme art movements such as dada, surrealism, conceptual art, ready-made objects, and brought new perspectives to art. At the peak of his career, he suddenly took a break from art and turned to chess professionally. Duchamp's placement of this game at the center of his art has been very influential in the discussion of chess as an art form or object. Chess, which he often played with his family members since childhood, was never a hobby or just a game for Duchamp. Chess, which he considered to be an intelligent and strategic game, added a different dimension to Duchamp's artistic life. This research paper examines chess as an art form and the position of the chess game from the perspective of Duchamp. Considered as the pioneer of significant transformations in the classical definition of twentieth century art, Duchamp's choice of chess as an art object offers an important perspective on the strategic, aesthetic and intellectual connection of his art.

After a certain point, Duchamp aimed to take art out of its usual form and turn it into a mental activity. This was one of the most important reasons why he moved away from painting for a period of his artistic career. Since he thought that aesthetic beauty and technical elements would soon lead the artist away from his original attitude and push him into degeneration, he found a way to save the art object from being a commodity in mental activity. Chess, which he had been playing since his childhood, opened the door to Duchamp's mentally-oriented works in art. Duchamp, who was also a professional chess player, actively sought to unite these two seemingly unrelated disciplines by establishing a relationship between art and chess. When the literature on Duchamp is examined, it is possible to come across articles and works related to his artistic vision discussed by many art historians. However, in the context of art and chess, the articles and other types of material were also used.

Duchamp presented an approach to reimagining the traditional chess set by transforming it into a tool for artistic expression and intellectual discourse. Although some references say that he left art and turned completely to chess, in fact he brought a new dimension to chess by combining it with his art. By analyzing the conceptual aspect of Duchamp's approach to chess, this research attempts to reveal how the structure, symbolism and strategic elements of the game became a canvas for his artistic vision. It also examines Duchamp's influence on artists and his enduring role in the perception of chess as both a game and an art form. Through these examinations, the ways in which Duchamp challenged conventions, blurred boundaries and reshaped the narrative of what constitutes an art object are illustrated. Despite the many references to Duchamp's views and practice, the research is not based on a biographical model, but on his artistic productions that put chess at the centre.

The article also focuses on the misconception that for Duchamp, chess was a career separate from art, and demonstrates with examples that, on the contrary, Duchamp saw chess as an art form, and that he perceived the chess set as a kind of ready-made object and moving sculpture. In the light of all this literature, artwork examinations, interviews and documentary data, the research points to the view that the chess game appears as an art object through Duchamp's lens. In Duchamp's artistic journey through art practices such as classical art, cubism, avant-garde approaches, dadaism and ready-made objects, the effects of playing chess on his art theory, which transforms and develops with the game, become more evident. It is important to look at Duchamp, a very important identity in the history of art, and his art from the perspective of his relationship with chess. In this context, not only the contribution of the chess game to Duchamp's artistic career, but also the concept of art that Duchamp added to the chess game is very important.

Giriş

Sosyal ve estetik değerlere rest çeken ilk sanat hareketi sayılan Dada akımı, Birinci Dünya Savaşının yıkıcı etkilerini içinde barındırmaktadır. Bu akım, 1916 yılında savaşın acımasızlığına karşı ilk yazınsal tepki olarak doğmuş, bir yıl sonrasında uluslararası bir harekete dönüşmüştür. Zürih'te Hugo Ball tarafından açılan Kabare Voltaire'de; manifesto, bildiri ve şiirlerle, bir grup tarafından savaşa tepkiler dile getirilmiş, sonrasında ise Voltaire ismi değiştirilerek Dada adı verilmiştir (Lynton, 1989, s. 124). Bireyin sanat, toplum ve adetlere karşı bir başkaldırı olan Dada akımı, kişiyi dogma ve yasalara karşı, aklın tutsaklığından kurtararak özgürleştirmeyi ve kimliğini kazandırmayı amaçlamaktadır. Vücuttaki diğer tüm organların en az beyin kadar değerli olduğu görüşünü savunarak, alışılmış tüm kurulu düzen ve kurallara karşı çıkmaktadır. Bu görüşün içinde sanat kaygısı yoktur ve sanatta kurala karşı, bir duruş sergilenmektedir. Bu yüzden de, herhangi bir dogmaya bağlı bütün sanatların yıkılması üzerine felsefesini kurmaktadır (Saraç, 1960, s. 147). Dadaizm, sanat ve hayat arasındaki geleneksel sınırları sorgulayarak, sanatın sadece galeri veya müze duvarları içerisinde sınırlı kalmaması düşüncesinde olup, günlük yaşamın içine de yayılarak, sanat ve hayat arasında güçlü bir bağ oluşturması gereğini savunmaktadır. Sanat sadece bir estetik deneyim olmamalıdır, aynı zamanda toplumsal ve politik bir açıklama da yapmalıdır. Dada yaklaşımında, sanatın günlük yaşamın sorunlarına ve trajedilerine yanıt vermesi gerektiği fikri hakim olmuştur. Dadaizm, sanat ve oyun arasındaki benzerliklere de vurgu yapmaktadır. Sanatın bir tür oyun olduğunu savunan Dadaistler, oyun gibi, sanatın da kuralları ve sınırları zorlayabileceği, sıradanlığı kırabileceği ve insanların düşünme biçimlerini değiştirebileceği düşüncesini öne çıkarmaya çalışmışlardır. Bu nedenle de, Dadaist sanatçılar sık sık absürt ve rastgele öğeleri eserlerine dahil ederek, izleyiciyi düşünmeye ve sıradanlığın ötesinde bir şey görmeye teşvik etmişlerdir.

Dada hareketi aslında felsefi bir hareket olarak ortaya çıkmış, estetik ve materyalist tutumları eleştirerek kendi gruplarını oluşturan birçok şehirdeki sanatçıları da etkilemiştir. Bu yönden bakıldığında Dada akımı için, estetik güzeli aramadan sanatın eleştirel söylemini kullanan ilk sanat akımı demek mümkündür. Günlük nesnelere sanatçılar tarafından satın alınıp manipülasyona uğratarak, toplumdaki sanat tanımında görsel bir ifade olarak kullanılan hazır-nesne kavramını da beraberinde geliştirmiştir. Bu noktada da akla gelen en önemli isimlerden biri kuşkusuz Marcel Duchamp olmuştur (Erdem, 2019, s. 128). Duchamp, Birinci Dünya Savaşının hemen öncesindeki yıllarında Paris'te ressam olarak başarı kazanmıştır. Ancak kısa süre sonra resim yapmayı neredeyse tamamen bırakarak görselliğin ötesinde fikirlerle ilgilendiğini dile getirmiş, geleneksel sanat anlayışını sorgulayarak yeni bir perspektif sunmuştur.

Duchamp, 1918-1923 yılları arasında, satranç oyununu, bir oyun olmanın ötesi-

ne taşıyarak sanatsal bir ifade biçimine dönüştürmüştür. Hazır yapıt olarak adlandırdığı nesnelere sanat eserleri olarak kabul etmiş ve bu nesnelere arasına kuramsal olarak farklı tasarımlarla şekillendirdiği satranç takımları da girmiştir. Duchamp'ın satranç takımları, sanat ve oyunun sınırlarını zorlayan, düşünsel ve estetik açıdan zengin çalışmalardır. Sanatçının bu yaklaşımı, satrancın salt bir oyundan çok daha fazlası olduğunu vurgulamakta ve sanatsal ifade için bir araç olarak kullanılmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Duchamp'ın satrancı sanat nesnesine dönüştürmüş olması, çağdaş sanat dünyasından farklı sanatçıları da etkilemiş ve *Satrancın İmgesi (The Imagery of Chess)* gibi önemli bir satranç oyunu temalı serginin de doğuşuna sebep olmuştur.

Araştırma kapsamında Duchamp'ın sanatsal görüşü ve sonrasında satrancı merkeze almasıyla sanatsal ifadesindeki dönüşüm ele alınmıştır. Satranç, Duchamp'ın sanatsal evriminin bir yansıması olarak karşımıza çıkarken, onun sanat felsefesi üzerine de bir rehber niteliği taşımaktadır. Ele alınan örneklerde Duchamp'ın sanat anlayışının temel unsurları ve satranç oyununun bu bağlamda nasıl bir role sahip olduğu irdelenmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda dada, sürrealist ve kavramsal sanat akımlarına mensup diğer sanatçılarla ortak olarak paylaştığı satranç tutkusu ve ortaya çıkan farklı satranç takımı eser örnekleri de satrancı ele alış biçimini göstermektedir. Sonuç olarak, Duchamp'ın satranç konulu objeleri ve eserleri, sıradan nesnelere sanat eserine dönüşebileceği fikrini vurgulayan ve geleneksel sanat anlayışını sarsan örneklerdir. Bu çalışmada, Duchamp'ın sanat felsefesine farklı bir perspektiften bakılmış ve satranç oyunu ile merkezlenen sanat görüşü irdelenmiştir.

Duchamp'ın satranç oyununun fiziksel yapısı ve kurallarını kendi sanat görüşüne uyarlayarak oluşturduğu sanatsal perspektif, çalışmanın konusunu içermektedir. Sanat yolculuğuna diğer sanatçılar gibi aynı yollardan başlayan Duchamp, sanatı tamamen zihinsel bir faaliyet haline getirerek geleneksel sanat anlayışının dışında eser üreten sanatçıların başında gelmektedir. Duchamp'ın sanatsal bakış açısını anlamada; sanatçı ile yapılan röportajlar, söyleşiler, belgeseller ve eser analizleri incelemeleri taranmıştır. Sanat tarihinde önemli bir kırılma noktasının başlangıcı olarak sayılan Duchamp üzerine var olan makale, röportaj ve kitapların yer aldığı literatür değerlendirilmiştir. Satranç, Duchamp'ın sanatsal yaklaşımının önemli bir örneği olarak kabul edilir ve sanat dünyasında kendine özgü bir yer edinmiştir. Duchamp, sanatı geleneksel sınırların ötesine taşıyan bir sanatçı olarak tanınmakta ve onun satranç konulu eserleri, sanatın tanımını sorgulayan ve genişleten bir yaklaşımın ürünü olmaktadır.

Satranç oynaması ile tamamen farklı bir boyuta taşınan sanat hayatı ve satrancı bir sanat nesnesi haline dönüştürmesi ise bu çalışmada üzerinde durulacak esas konu olmaktadır. Bu çalışmada, Duchamp'ın satranç kariyeri ile sanat felsefesini dönüştürmesi ve satrancı sanatsal perspektifinin merkezine koyması ile ortaya çıkan

sanatsal bakış açısı incelenmiştir. Oldukça eski ve kadim bir oyun olan satranç ve satranç taşlarının da sanatsal objeye dönüşümü, Duchamp'ın sanatsal bakış açısından detaylı bir şekilde örneklendirilerek sunulmaya çalışılmıştır. Duchamp'ın gelenekleri sorgulayan yaklaşımı ve başkaldırı eylemi olarak nitelendirdiği sanat felsefesini, satranç ile olan bağı üzerinden anlamak çalışmanın ana argümanını oluşturmaktadır.

Marcel Duchamp'ın sanat felsefesi

Duchamp'ın sanat pratiğine bakıldığında, her ne kadar ilk evresi eklektik olarak nitelendirilse de kavramsal sanat başta olmak üzere, çağdaş sanatta birçok sanat pratiğinde öncü olduğu görülmüştür (Yılmaz, 2009, s. 187). 1914 yılına kadar kübizm etkisinde eserler üretmiş olan Duchamp, modernist resimler yapmış ancak iki boyutlu çalışmaktan sıkılmış, geleneksel sanattan uzaklaşarak sanatsal hayatına devam etmiştir (Şenyapılı, 2003, s. 54). Yirminci yüzyılda klasik sanat tavrını ciddi anlamda dönüştüren Duchamp, hazır nesne kullanımı ile sanat üzerine farklı bir sorgulamayı da beraberinde getirmiştir. Duchamp'ın, R. Mutt takma adıyla baş aşağı duran bir pisuarı *Çeşme* adıyla bir sanat nesnesine dönüştürmesi ve sergilemesi, hazır nesnenin sanat nesnesine dönüşümünde mihenk taşı olmuştur (Şendil, 2015, s. 160). Duchamp'ın bu yaklaşımı, estetik kodlara başkaldırışının bir sonucudur.

O, sanatın güzellik ve estetik kurallarla sınırlı olmadığını savunarak, sanatın herhangi bir nesne veya kavramı içerebileceği anlamına geldiğini de belirtmektedir. Duchamp'ın hazır nesnelere yönelik ilgisi de bu noktada önem kazanmaktadır. Ona göre, hazır nesnelere günlük hayatta karşımıza çıkan objelerdir ve bu objelerin sanat eseri olarak sunulması, estetik algımızı sarsarak, sanat ve hayat arasındaki sınırları da bulanıklaştırmaktadır. Duchamp, hazır nesne seçiminde eylemde bulunurken birçok olanak karşısında hiçbir neden olmadan karar verme aşamasına erişilmesi gerektiğini belirtmiştir. Başka bir deyişle, genel toplumsal normlar, anlamlar düşünülmeden bu seçimin yapılması gerekliliğinden bahsetmektedir. Ancak sanatçının bireyselliğine bağlı böyle bir seçim, sanatçıyı pasifleştirmekte, elleri ile üretim yapmak yerine sanatçının kendisini nesne seçmekle sınırlandıran bir estetik anlayışın düzlemine sokmaktadır (Lazarato, 2015, s. 40-41).

Sanatta en büyük dönemeçlerden birine Duchamp ile girildiği yadsınamaz bir gerçektir. Duchamp için sanat eylemi, bir objeyi sanat nesnesine dönüştürmek olmuştur. Bu bağlamda da Baudrillard, Duchamp'ın sanat eylemini büyük olarak nitelendirmekte; nesnenin, basitliği ile dünyayı hazır yapıta dönüştüren bir estetik sistemine aktarıldığını savunarak Duchamp'ın estetik bakış açısını yorumlamaktadır. Basitlik ve estetik alanları arasındaki yer değiştirmenin de geleneksel anlamda estetiğin sonu olduğunu dile getirmektedir (Baudrillard, 2021, s. 87). Duchamp ayrıca, estetiği sanat eserinden ve üretme sürecinden ayırmakta, sanatın üretim sürecini bir estetik deneyim

olarak görmemektedir (Kuspit, 2006, s. 56). Bu noktada sanatın estetik açıdan değerdendirilmesine karşı çıkmakta; sanat eserini sanatçıyla iletişim kurmak bir araç olarak görmektedir.

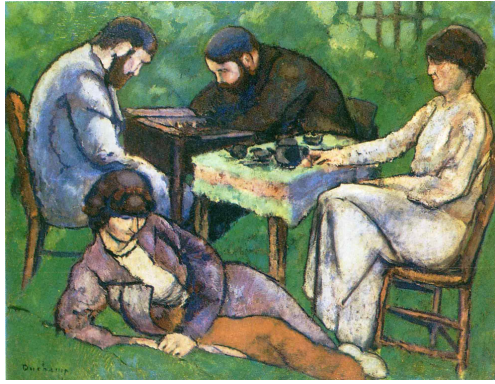
Duchamp'a göre, sanatçı zevkli olmaya çalışmamalı, var olmaya çalışmalıdır. Estetik düzlemde olmanın, kişisel yaratım sürecini bozan bu sürece, duyarsız kalan bir durumda bıraktığını savunmaktadır (Kuspit, 2006, s. 35). Sanat tarihçisi Arthur C. Danto (2013) Duchamp'ın Platon'dan günümüze neredeyse tüm estetik tarihini reddetmeyi başardığını, "eğer her şey sanat olabiliyorsa, sanatı diğer her şeyden ayıran nedir? Elimizde pek de teselli edici olmayan tek bir yanıt var: Her şeyin sanat olabilmesi, her şeyin sanat olduğu anlamına gelmez" (s. 38) cümleleriyle ifade etmiştir. Kar kürekleri, taraklar, pisuarlar gibi hazır objeleri bir söylem ile sanat objesine dönüştüren Duchamp için güzel sanatı tahtından ettiği ve sanat ile yaşam arasındaki çizgiyi sildiği söylenebilir; Duchamp'ın ilerleyen dönemlerdeki görüşleri sanatta zeka ve stratejik hareketlerini ortaya koymaktadır (Shiner, 2017, s. 403).

Duchamp'ın sanat ve hayat arasındaki ilişkiye atıfla sanatı dönüştürmesi, onun sanat ve oyun bağlamı üzerinden kurduğu bakış açısından daha iyi algılayabilmektedir. Çünkü Duchamp'ın sanat ve oyun arasındaki ilişkiyi görmesi, onun düşünsel derinliğini göstermektedir. Sanat ve oyun, her ikisi de kreatif bir ifade biçimi olarak görülebilmektedir. Satranç, Duchamp için özel bir konuma sahiptir. O, satrancı bir oyun olmanın ötesinde, bir sanat formu olarak görmüştür. Çünkü satranç tahtası, onun için bir tuval gibidir ve her hamlesi bir sanat eseri olarak kabul edilebilmektedir. Bu, Duchamp'ın bakış açısından sanatın ve oyunun benzer özelliklere sahip olduğunu vurgulamasına olanak sağlamaktadır. Sanat ve satranç oyunu kurallarla sınırlıdır, ancak bu kuralların içinde yaratıcılık sergilenebilmektedir.

Marcel Duchamp ve Satranç

Duchamp'ın sanatsal bakış açısında en önemli etkenlerden biri satranç ve satrancı sanatının merkezine yerleştirmesi olmuştur. Çocukluk döneminden itibaren aile bireyleri ile sıklıkla oynadığı satranç, Duchamp için hiçbir zaman bir hobi ya da sadece oyun olmamıştır. Zeka ve stratejik bir oyun olduğunu düşündüğü satranç Duchamp'ın hayatında sanatsal bir boyut taşımaktadır (Schwarz, 2000, s. 294). Daha 1911'de çizimlerine, stüdyosunun duvarlarına ya da dikey olarak monte edilmiş tahtalara satranç taşlarının izlerini taşımıştır. Birkaç yıl sonra, satrancın "oyun sonu senaryoları" üzerinde çalışmak için sanatı büyük ölçüde bıraktığını söyleyerek; düzenli turnuva oyunlarına katılmıştır. Dört satranç olimpiyatında Fransız milli takım üyeliği yapan Duchamp, 1925 yılında Fransa'da satranç federasyonundan usta derecesini almış ve 1933 yılına kadar yirmi dört uluslararası turnuvada yarışarak, 1928'de kupayı kazanmış ve birkaç kez de ikinci olmuştur (Oisteanu, 2009).

Tarihsel belgelerde Duchamp'ın satrancı başlı başına bir sanat formu olarak gördüğü, bu oyunda mükemmel olduğu ve en yüksek seviyelerde oynadığı, hayatının ve entelektüel enerjisinin büyük bir kısmını bu oyuna adadığı, iyi bilinmektedir. Buna rağmen, Duchamp'ın satranç ile olan sanat oyun bağlamı üzerine çok fazla literatür olduğu söylenemez. Duchamp'ın Ağustos 1910'da yirmi üç yaşındayken yaptığı *Satranç Oyunu* satranç konusunu içeren ilk eseri olarak kabul edilmektedir. Duchamp'ın satranç oyununa ilgisini içeren birçok unsuru içinde barındıran bu resimde, satranç tematik olarak kullanılmıştır (*Görsel 1*). Pierre Cabanne, Duchamp'ın *Satranç Oyunu* eserinin psikolojik bir portre olmadığını öne sürerek, satrancın tasviri olarak uyguladığı diğer resimlere kıyasla daha sığ olduğunu belirtmekte ancak *Satranç Oyunu*, Duchamp'ın entelektüel dünyasına yaptığı tematik yolculuğun başlangıç noktası ve satranç oynamanın entelektüel deneyimine dair bir keşif olarak da nitelendirilmektedir (aktaran Randall, 2002, s. 144).

Görsel 1. Duchamp, *Satranç Oyunu*, 1910 (istanbulsanatevi, ____)

Duchamp satrancın entelektüel titizliğine değer vermiş; sanatı için de benzer bir kavramsal temel aramıştır. Duchamp, kübizm anlayışındaki ilk denemesi olduğunu söylediği *Satranç Oyuncularının Portresi* isimli çalışmasında ise ağabeylerini, portreleri içiçe geçmiş olarak betimlemekte (*Görsel 2*), farklı düzlemlerde oluşturduğu kompozisyonunda satranç taşlarına da gönderme yapmaktadır (Moure, 2009, s. 35). 1910 tarihli *Satranç Oyunu* isimli natüralist resminden sonra, 1911 tarihli bu kübist sanat pratiği Duchamp'ın retinal olarak tasvir ettiği klasik anlamdaki sanat anlayışından kavramsal sanata doğru belirgin geçişini de tasvir etmektedir (Randall, 2002, s. 147). Satrancın bir sanat formu olarak görülmesi; Duchamp'ın, satrancı sanatının merkezine almasına kadar çok da üzerine tartışılan bir fikir olmamıştır. Duchamp'ın şu ifadeleri satrancın sanat formu olma fikrini güçlendirmektedir (aktaran Randall, 2002, s. 110):

Satrançtaki güzellik, şiirinkine yakındır. Satranç figürleri, düşünceleri şekillendiren bir alfabledir ve bu düşünceler aynı şiirde olduğu gibi, satranç tahtasında oluşan görsel tasarım yoluyla soyut olarak kendini ifade eder... Satranç oyuncularını ve sanatçılarla yıllarca süren yakınlığım

sonucunda içtenlikle söyleyebilirim ki, bütün satranç oyuncularını sanatçı iken, bütün sanatçılar satranç oyuncusu değildir.

Görsel 2. Duchamp, *Satranç Oyuncularının Portresi*, 1911 (philamuseum.org, ____ a)

Duchamp'ın Truman Capote'ye "satranç oynamam neden bir sanat faaliyeti değil?" şeklinde retorik bir soru yönelterek; kendi sorusuna "satranç oyunu çok plastiktir. Onu inşa edersiniz. Mekanik bir heykeldir ve satrançla güzel problemler yaratılabilir ve bu güzel problemleri; düşünce, fikir ve ellerle ortaya koyabilirsiniz" şeklindeki cevabıyla satrançı bir sanat formu olarak gördüğünü ortaya koymuştur (Humble, 1998, s. 44). Satrançtaki "güzellik", resimdeki görsel bir deneyim gibi görünmemekte; şiirdeki güzelliğe benzemektedir. Satranç taşları düşünceleri şekillendiren blok alfabadir ve bu düşünceler, satranç tahtasında görsel bir tasarım yapmalarına rağmen, güzelliklerini şiir gibi soyut olarak ifade etmektedir. Her satranç oyuncusu iki estetik zevkin karışımını yaşamakta; birincisi şiirsel yazı fikrine benzeyen soyut imge, ikincisi ise bu imgenin tahtalarda ideografik olarak uygulanmasının duyuşsal zevki olarak betimlenebilmektedir (Naumann ve Bailey, 2009, s. 34). Duchamp kendi satranç setini ve ayrıca büyük boyutlu bir set tasarlamıştır (*Görsel 5*). Göllerde yüzerken (*Görsel 3*) veya Connecticut'taki çimenliklerde gerçek boyutlu oyunlar oynamıştır (*Görsel 4*).

Görsel 3. Arnold Eagle, 1958 (*tout-fait*, 2008)

Görsel 4. Duchamp satranç oynuyor, 1956 (Cocosse, ___)

Görsel 5. Duchamp'ın cep satranç takımı, 1943 (Oisteanu, 2009)

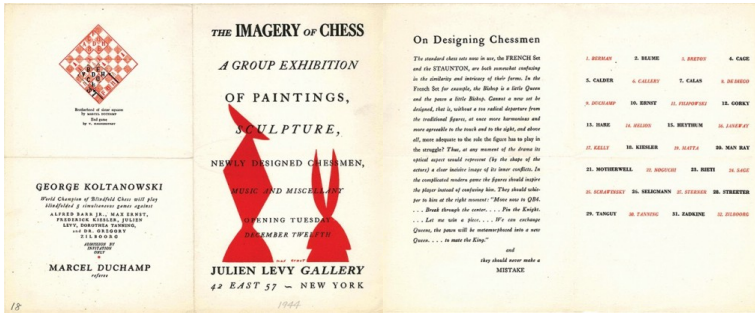
Devinim ve hareketlilik gibi satrancın temel ilkeleri, Duchamp'ın kübizm sonrası sanatsal bakış açısında oldukça etkin olmuştur. Özellikle Duchamp için kuramsal olarak hareketin önemi zamanı yönlendirmesinden dolayı önem taşımaktadır. Duchamp; zaman, hareket ve satranç ile kurduğu ilişkiyi şöyle açıklamaktadır (Humble, 1998, s. 45):

Satrançtaki güzellik, şiirinkine yakındır. Satranç figürleri, düşünceleri şekillendiren bir alfabledir ve bu düşünceler aynı şiirde olduğu gibi, satranç tahtasında oluşan görsel tasarım yoluyla soyut olarak kendini ifade eder... Satranç oyuncularını ve sanatçılarla yıllarca süren yakınlığım

sonucunda içtenlikle söyleyebilirim ki, bütün satranç oyuncuları sanatçı iken, bütün sanatçılar satranç oyuncusu değildir.

Duchamp'ın satranç oynarken bir mekanizma inşa ettiği yada tasarladığı fikri, satrancı bir sanat formu olarak gördüğünün ve satranç takımını da bir tür hazır nesne ya da hareketli bir heykel olarak düşündüğünün göstergesi sayılmaktadır. Satrancın Duchamp için hiçbir zaman sanatın yerini tamamen almadığını, ancak 1920'lerden itibaren hayatının daha da merkezi haline geldiği takip edilmektedir. 1910'ların sonunda Buenos Aires'te kendi kendine uyguladığı kısa bir sürgünün ardından Duchamp'ın satranca olan ilgisi büyümüştür. Sanat üretimini sınırlandırarak satranç kariyerinde profesyonelleştiği yıl olmasından dolayı Duchamp için 1923 yılı kariyerinin bir dönüm noktası olarak geçmektedir (Lancaster, 2015, s. 19).

1944 yazında galeri sahibi Julien Levy, eşi Muriel ve sanatçı çift Max Ernst ile Dorothea Tanning, Long Island'daki Great River'da birlikte bir ev kiralarak sürekli satranç oynamışlardır. Levy ve Ernst, daha sonra sanatçı Duchamp'ın da katılımıyla, bu oyun üzerine bir sergi tasarlamış ve *Satrancın İmgesi* adıyla Aralık 1944'te Levy'nin galerisinde açılmıştır. Duchamp'ın broşür tasarımını yaptığı sergi (*Görsel 6*), satranç ve avangard sanat arasındaki bağın en önemli temsili olmuş ve sergiye otuz iki sanatçı katılmıştır. Sergide satranç setlerinin farklı sanatsal formlarda yansımaları yer almıştır. Aynı zamanda bu sergi satrancın bir sanatsal form olarak betimlenmesinin en önemli mihenk taşı olmuştur (Miró, 2016, s. 23). Ayrıca bu sergide satranç ustası George Koltanowski, Levy Galerisi'nde yaptıkları sergide yer alan altı sanatçıyla gözleri kapalı bir şekilde satranç oynamıştır. Julien Levy, avangard mimar Fredrick Kiesler, Modern Sanat Müzesi müdürü Alfred Barr, satranç ustası Xanti Schawinsky, besteci Vittorio Rieti, Max Ernst ve Dorothea Tanning'in yer aldığı satranç oyununda, gözleri bağlı satranç ustası George Koltanowski ile karşılaşmaya hazırlanırken telefonda bağlanan Duchamp (*Görsel 7*) hamleleri söyleyerek katılım göstermiştir (Tanning, 2004, s. 90-92).

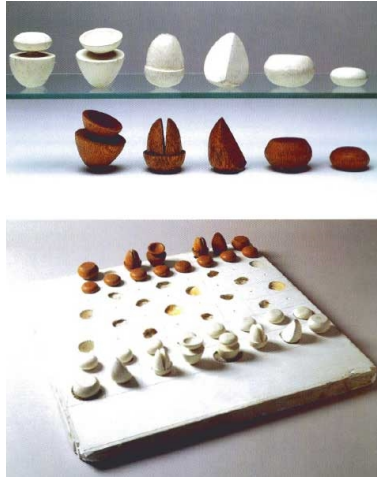

Görsel 6. Satrancın İmgesi broşürü, 1944 (philamuseum.org, ____ b)

Görsel 7. Tanning ve Levy, turnuva fotoğrafları kolajı, 1944 (Miró, 2016, s. 24)

Sergiye katılan diğer sanatçılar oyun oynamalarının haricinde, satrançtaki sembolizmi ortaya koyan satranç takımları da tasarlamışlardır. Harold James Ruthven Murray'in A History of Chess adlı kitabının ilk baskısının sergilenmesinin yanı sıra, sergiyi düzenleyen Julien Levy de kendi elleriyle bir parçaya katkıda bulunmuştur. Yaz tatili sırasında Levy, Max Ernst ve Dorothea Tanning ile Great River sahilinde bir evi paylaşarak satranç oynamak istemişler ancak yerel bir satranç takımı bulamadıkları için kendi satranç takımlarını yapmaya karar vermişlerdir. Levy, prototip takımını alçıdan modelleyerek, kalıp olarak kahvaltılık yumurta kabuklarını kullanmış ve sonunda tasarımı meşeden üretmiştir (Görsel 8). Tahtanın kareleri, yuvarlak tabanlı taşları yerleştirmek için çukurlar içermektedir (edochess.ca, 2007).

Görsel 8. Levy, satranç takımı, 1944 (edochess.ca, 2007)

Duchamp satranç oyununun kavramsal doğasını ve sanat olarak satranç fikrini sanatın alanına taşıyarak birçok çağdaş sanatçıyı etkilemiştir. Satranç sanatının kavramsallaşması üzerine çağdaş sanatçılarla çalışarak satranç takımları tasarlamışlardır. Duchamp, modern sanatçılar arasında satranç sanatla ilişkilendirmeye yönelik ilginin artmasını sağlamıştır. Bu sayede anonim zanaatkarlar yerine sanatçılar, satranç

takımları üretmeye başlamışlardır. Duchamp; satrançta her hareket yaptığında yeni bir biçim, model yarattığını bu sayede de sürekli değişen bir kontur elde ettiğini belirtmiş, bu anlamda da satrancı oldukça mekanik bulduğunu dile getirmiştir (Davis, 2022, s. 2-3).

Duchamp'ın bir sanatçı olarak son kez kamuoyunun karşısına çıkışı, 1968 yılında Toronto'da sanat ve teknoloji festivali kapsamında John Cage tarafından organize edilen satranç tabanlı ortak müzik performansı "Reunion at Sightssoundsystems" olmuştur. David Tudor, Gordon Mumma ve David Behrman gibi müzisyenler ve Marcel Duchamp'ın eşi Teeny Duchamp'ın katılımıyla gerçekleşen performansta, bir synthesizer'a bağlı satranç tahtası üzerindeki taşlar her hareket ettiğinde, sistemin bağlı bulunduğu hoparlörlerden sesler yayılmaktadır (*Görsel 9*). İki oyundan ilkinde Duchamp, Cage'i yarım saatte yenmiş, ikinci oyunda, Marcel Duchamp'ın eşi Teeny Duchamp ve Cage oynamış ancak yarıda kesilen oyuna beş gün sonra New York'ta devam edilmiş ve sonucunda Tenny kazanmıştır (Cross, 1999, s. 36). Müzikal kompozisyonu sessizliğe indirgeyen sanatçı olarak tanınan Cage, 20 yılı aşkın bir süre boyunca Duchamp'ın hayranı olmuş ve onunla sık sık satranç oynamıştır. Ancak Sylvere Lotringer, Duchamp'ın sağlığının kötüye gittiğini fark edene kadar onu dostluğuyla rahatsız etmek istemediğini belirtmiştir. Lazer ışık gösterisinin yaratıcısı olarak bilinen Lowell Cross tarafından tasarlanan elektronik bir satranç tahtasında oynayan Duchamp ve Cage, uzun süren doğaçlama bir kompozisyon yaratmışlardır (Jones, 2017).

Görsel 9. Rosenthal, *Reunion at Sightssoundsystems*, 1968 (Jones, 2017)

Duchamp, satrançtan "vahşi bir spor" olarak bahsetmiş, onu "taşların birbirini yemesi" olarak tanımlayarak, satrancın estetik niteliklerinin oyunun rekabetçi doğası tarafından bir dereceye kadar tehlikeye atılmış ya da en azından etkilenmiş olabileceğine inancını dile getirmiştir. Oyun ve sanat ilişkisi aslında sanat felsefesinde sanatın nasıl oluştuğunu tanımlamakta kullanılabilen bir kavramdır. Oyun olarak sanat, bu iki kavramın ortak özellik ve benzerlikleri üzerine kurulmuştur. Çünkü hem sanat hem de oyun, insanı yaşadığı yer ve mekandan uzaklaştıran, zaman akışını değiştiren, günlük

hayatın rutinliğinden çıkaran özelliklere sahiptir. Her şeyden öte insanı özgür kılmaktadır. Friedrich Schiller oyun, sanat ve özgürlük üzerine olan düşüncelerinde, insanın oynadığı sürece insan olduğundan bahsederek, gerçek özgürlüğe de ancak oyunla ulaşabileceğini dile getirmiştir (aktaran Yılmaz, 2022, s. 124-125). Satranç oyununu, bir şey tasarlamak ya da kazanmak veya kaybedeceğimiz bir tür mekanizma inşa etmek gibi olduğunu söyleyen Duchamp, işin rekabetçi tarafının hiçbir önemi olmadığını, muhtemelen kendisini oyuna çeken en önemli nedenlerden birinin de bu olduğunu belirtmiştir. Satrancın hem oyuncu hem de seyirci açısından estetik olarak nasıl ödüllendirici olabileceği ve bir oyunun estetik değerini değerlendirmek için kullanılacak bazı kriterlere sahip olduğu görülmektedir. Satrancın bir oyun ve bir sanat formunun özelliklerini benzersiz bir şekilde birleştiren melez doğası Duchamp'ın satrançı neden bir sanat formu olarak gördüğünü açıklığa kavuşturmaktadır (Humble, 1998, s. 47).

Görsel 10. Denise Belleon, Duchamp ve duvar satranç takımı, 1938 (Randall, 2002, s. 189)

Tahtadaki taşların oluşumuna bakıldığında, zihinde mutlaka bir son tasarımı olduğunu belirten Duchamp, taşların dönüşümünün görsel yönünün, satrançta her zaman olan ve sanatta olması gereken şey olduğunu ifade etmiştir. Sanatın “retinal” yönü olarak tasvir ettiği görsel yönünden, zihinsel boyuttaki değerinin daha önemli olduğunu savunmuştur. Duchamp, bir sanatçı olarak kendini kabul ettirmeye başlar başlamaz, satranç temasını bir çıkış noktası olarak ele almış ve satranç oyununun resim yapmaktan daha asil ve değerli bir çaba gerektirdiği sonucuna vardığını belirtmiştir (Naumann ve Bailey, 2009, s. 35).

Sonuç

Duchamp, satrancın kendine özgü güzelliğini açıklamak ya da rekabetçi ve estetik unsurlarını teorik düzeyde uzlaştırmak için ne kadar uğraşmış olursa olsun, her zaman satranç oynamanın, düşünce sistemini geliştirmesi ile oluşan sanatsal kazanımları vurgulamıştır. Sanat olarak satranç vizyonuna sadık kalarak, ömrünün sonuna kadar

oynamaya devam etmiş ve oyunun yönetiminde aktif rol almıştır. Klasik sanat üretimleri ile başlayan sanat hayatındaki kırılmada satrancın büyük etkisi olduğu görülmektedir. Satranç, Duchamp'ın hazır nesne sanat anlayışını yansıtan bir örnektir. Duchamp, geleneksel sanat anlayışına meydan okuyarak, estetik değeri olan nesnelere sanat eseri olarak sunarak izleyicilerin düşünce dünyasını sarsmayı amaçlamıştır. Satranç takımı da bu bağlamda, Duchamp'ın hem hazır nesne, hem de fikrin eserden önde olması yaklaşımının bir yansımasıdır. Duchamp'ın satranç takımındaki sanatsal boyutu, sıradan bir objenin estetik ve zihinsel bir deneyime dönüşebileceğini göstermektedir. Bu eser, izleyicileri sanatın tanımını sorgulamaya, alışılmışın dışında düşünmeye yönlendirmektedir. Satranç takımı, estetik değeri olan nesnelere sanatın bir parçası olabileceği fikrini öne sürerken aynı zamanda sanatın subjektif doğasını da vurgulamaktadır. Bir satranç takımının sanat-oyun bağlamındaki boyutu, izleyicilerin kendi düşüncelerini ve yorumlarını eserin üzerine yansıtmasına olanak tanımaktadır.

Duchamp'ın hazır nesnelere yönelik ilgisi ve satrancın hayatındaki özel konumu, onun sanatındaki özgürlüğü ve esnekliği vurgulayan önemli örneklerdir. Duchamp'ın bakış açısından satranç takımı, sanatın sınırlarını zorlayan ve geleneksel sanat anlayışını sorgulayan bir objeler bütünü olarak öne çıkmaktadır. Satranç ile birleştirdiği sanat görüşünde, Duchamp birçok farklı sanatçının da satranç takımı tasarlamasında önemli bir etki yaratmıştır. Duchamp'ın satranç oyunu ve bu oyunu şekillendiren satranç taşlarının sanatsal boyutu, sıradan bir objenin estetik ve zihinsel bir deneyime dönüşebileceğini göstermektedir. Satranç takımının bir sanat formu olarak görülmesini Duchamp'ın satranç oyunu ile olan ilişkisinden bakarak incelemek, yapılan araştırma sonucunda görüldüğü gibi, sanat eserlerinin sıradan nesnelere dönüşebileceği düşüncesini güçlendirerek, satranç takımının da bu fikrin güçlü bir örneği olduğunu göstermektedir. Bu anlamda, Duchamp'ın sanattaki dönüşümünde satrancın oynadığı önemli rolün ortaya konması önem taşımaktadır.

Kaynakça

Baudrillard, J. (2021). *Sanat Komplosu* (1. Baskı) (Çev. E. Gen ve I. Ergüden). İstanbul: İletişim.

Cocosse. (____). Life sized Chess | Marcel Duchamp / Philippe Halsman, 1956. <https://www.cocosse.com/2013/10/life-sized-chess-marcel-duchamp-philippe-halsman-1956/> Erişim Tarihi: 25 Mart 2023

Cross, L. (1999). Reunion: John Cage, Marcel Duchamp, Electronic Music, and Chess. *Leonardo Music Journal*, 9, 35-42.

Danto, A. C. (2013). *Sanat Nedir* (2. Baskı) (Çev. Z. Baransel). İstanbul: Sel.

Davis, H. (2022). Conceptualizing Chess: An Examination of Contemporary Chess Set Design. *Richard Macksey Journal*, 3(1), 1-17. <https://mackseyjournal.scholasticahq.com/article/67769-conceptualizing-chess-an-examination-of-contemporary-chess-set-design>

edochess.ca. (2007). The Imagery of Chess – Surrealism and Chess. http://www.edochess.ca/batgirl/Imagery_of_Chess_no35.html Erişim Tarihi: 5 Mart 2023

Erdem, S. (2019). Geçmişten Günümüze Dada Hareketi ve Modern Tasarım Sanatına Etkisi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 24, 127-141.

Humble, P. N. (1998). Marcel Duchamp: Chess Aesthete and Anartist Unreconciled. *Journal of Aesthetic Education*, 32(2), 41-55. <https://doi.org/10.2307/3333557>

istanbul-sanatevi. (____). Marcel Duchamp Satranç Oyunu. <https://www.istanbul-sanatevi.com/sanatcilar/soyadi-d/duchamp-marcel/marcel-duchamp-satranc-oyunu-6632/> Tarihi: 10 Mart 2023

Jones, J. (2017). When John Cage & Marcel Duchamp Played Chess on a Chessboard That Turned Chess Moves Into Electronic Music. *Open Culture*. <https://www.open-culture.com/2017/09/when-john-cage-marcel-duchamp-played-chess-on-a-chess-board-that-turned-chess-moves-into-electronic-music-1968.html> Erişim Tarihi: 20 Şubat 2023

Kuspit, D. (2006). *Sanatın Sonu* (1. Baskı) (Çev. Y. Tezgiden). İstanbul: Metis.

Lancaster, M. E. (2015). *From Art to Performance: Marcel Duchamp's Imagery of Chess Exhibition at the Julien Levy Gallery*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Oregon Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü, Oregon.

Lazzarato, M. (2015). *Marcel Duchamp ve İşin Reddi* (1. Baskı) (Çev. S. Çalıcı). İstanbul: Kolektif.

Lynton, N. (1989). *Modern Sanatın Öyküsü* (1. Baskı). Londra: Phaidon.

Miró, F. J. (2016). *Endgame: Duchamp, Chess and the Avant-garde. Curator: Manuel Segade 29 October 2016 – 22 January 2017* (1. Baskı). Barselona: Fundación BBVA.

Moure, G. (2009). *Marcel Duchamp, Works, Writings, Interviews* (1. Baskı). Barselona: Poligrafa.

Naumann, F. M. ve Bailey, B. (2009). *Marcel Duchamp, the Art of Chess* (1. Baskı). New York: Readymade.

Oisteanu, V. (2009). Marcel Duchamp: The Art of Chess. *The Brooklyn Rail*.
<https://brooklynrail.org/2009/11/artseen/marcel-duchamp-the-art-of-chess> Erişim Tarihi: 1 Mart 2023

philamuseum.org. (____a). Collection Portrait of Chess Players. <https://philamuseum.org/collection/object/51446> Erişim Tarihi: 16 Mart 2023

philamuseum.org. (____b). The Imagery of Chess, Julien Levy Gallery, New York, Opened December 12, 1944. <https://philamuseum.org/collection/object/273062> Erişim Tarihi: 16 Mart 2023

Randall, I. (2002). *Re-Evaluating the Art and Chess of Marcel Duchamp*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sydney Üniversitesi Sanat Fakültesi, Sydney.

Saraç, T. (1960). Fransız Edebiyatında Son Şiir Akımları. *Tercüme Dergisi*, 69/70, 145-150.

Schwarz, A. (2000). *The Complete Works of Marcel Duchamp* (2. Baskı). New York: Delano Greenidge.

Shiner, L. (2017). *Sanatın İcadı* (4. Baskı) (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.

Şendil, D. (2015). *Tarih Boyunca Sanat* (1. Baskı). İstanbul: YKY.

Şenyapılı, Ö. (2003). *Otuz Bin Yıl Öncesinden Günümüze Heykel* (1. Baskı). Ankara: ODTÜ.

Tanning, D. (2004). *Between Lives: An Artist and Her World* (1. Baskı). Evanston: Northwestern University.

tout-fait. (2008). Black & White photograph of Larry Evans playing chess with Marcel Duchamp (Larry Evans is on the left and Marcel Duchamp is on the right).
<https://www.toutfait.com/popup/articles/naumann/popup04.htm> Erişim Tarihi: 19 Şubat 2023

Yılmaz, M. (2009). *Sanatçıları Okumak ya da Postmodern Söyleşiler* (1. Baskı). Ankara: Ütopya.

Yılmaz, E. A. (2022). *Sekizinci Sanat Oyun* (1. Baskı). İstanbul: Destek.